

Л.С.Семенюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Волинського державного університету імені Лесі Українки

ПОХВАЛА КНЯЗЮ РОМАНУ МСТИСЛАВИЧУ І ТРАДИЦІЯ ТВОРЕННЯ ГЕРОЇЧНИХ ПІСНЕСПІВІВ КНЯЗЯМ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (НА МАТЕРІАЛІ ЛІТОПИСІВ XII – XV СТОЛІТЬ)

Роботу виконано на кафедрі української літератури ВДУ ім. Лесі Українки

У статті аналізується похвала князю Роману Мстиславичу з „Галицько-Волинського літопису” та інші зразки дружинно-лицарської поезії XII – XV ст., у яких підноситься ідея лицарської честі і моралі, постає ідеальний образ руського правителя. Героїчні піснеспіви князям, що увійшли до складу літописів, розглядаються як твори високої художньо-естетичної якості.

Ключові слова: літопис, дружинна повість, героїчна дружинна поезія, героїчні піснеспіви, похвала князю.

Semenjuk L.S. The praise to prince Roman Mstyslavovych and tradition of creation of heroic songs to princes in Ukrainian literature of the Middle Ages (on the material of chronicles of XII-XV centuries).

The praise to prince Roman Mstyslavovych from „Halych-Volynian chronicles” and other examples of armed force and Knights poetry of XII-XV centuries are analysed in the article. The idea of knights honour and morality is elevated in this poetry and the idea image of Rus governor is arisen Heroie songs to princes which were a part of the chronicles are considered as works of high quality.

Key words: chronicle, armed force story, heroic armed force poetry, heroic songs, praise to a prince.

Доба Середньовіччя, як жодна інша епоха в історії людства, культивувала лицарські ідеї, підносила на високий п’єдестал героїзм і воїнську честь. Культ вояцької честі, рицарства і героїства визначав стиль життя і діяльності людства в цю епоху. Під його впливом витворився образ героя, який виступав носієм цього світогляду – образ воїна, рицаря. Відповідно й мистецтво шукало певних форм для того, аби зафіксувати цей дух і порив, донести його до нащадків. Найбільшою мірою настроям доби відповідав жанр героїчної (дружинної, воїнської) повісті, на чому наголошує сучасна дослідниця О.Сліпущко [13, 174-

211]. Цей жанр, на її думку, “був суголосним часові, звучав в унісон з його потребами, інтересами, вимогами” [13, 174]. З іншого боку, зростає необхідність прославити подвиги воїнів-героїв у формі своєрідних героїчних піснеспівів, залишки яких донесли нам літописні твори, героїчні “слова”, проповіді і молитви. Майже всі збережені тексти (чи уривки) таких героїчних похвальних слів, на думку Вал. Шевчука, є зразками архаїчної героїчно-дружинної поезії. Учений відносить сюди поетичні “слова” і “похвали”, створені у X – XV ст., зокрема “Слово о полку Ігоревім”, “Слово про погибель Руської землі”, “Слово о Романі Великім” з Галицько-Волинського літопису та деякі інші [19, 134-135]. “Про те, що це була поезія, – пише дослідник, – свідчать повідомлення про музичний супровід при співі [19, 135].

На противагу дружинним повістям, які були предметом вивчення у працях М.Костомарова, К.Бестужева-Рюміна, М.Грушевського, І.Єрьоміна, О.Сліпушко, героїчна дружинна поезія, по-суті, залишається малодослідженим явищем. Одним із перших цього різновиду літератури торкнувся І.Франко. Вивчаючи протягом багатьох років києво-руські літературні пам’ятки, вчений дійшов переконання, що в Київській Русі існувала дружинна поезія, “дружинно-лицарська поетична форма”, спільна “Слову о полку Ігоревім”, “Слову о Романі Волинському” (вміщеному в “Галицько-Волинському літопису” під 1201 роком), “Слову о гибелі землі руської”, “Слову о Лазаревім воскресінні” “і, певно, не одному ще затраченому пам’ятникові поетичної творчості наших предків” [16, 69]. “Се була поезія, – пише І.Франко, – в значній мірі імпровізована, складена усно й швидко забувана. Її темою були давні герої або *похвала новим князям* (виділення наше. – Л.С.). Маємо звістки, що при нагоді несподіваних побід горожани виходили назустріч подібним князям і “пѣ снь славну пояху има”. Як виглядали ті пісні, того не знаємо... В піснях віяло, мабуть, свободнішим, більш реалістичним духом” [17, 181].

В.М.Перетц, визнаючи поетичну форму деяких києворуських пам’яток, пропонував ритмічні схеми для окремих уривків із таких творів XIII – XVI ст.,

як “Київський літопис” (характеристика князя Романа Галицького під 1201 р.), “Псковський літопис” (розповідь про подвиги князя Довмонта Тимофія під 1265 р.), Київський скорочений літопис (кінцівка) тощо [10, 3].

Відгомони найдавнішої поетичної творчості вбачає в цих літературних пам’ятках і М.Грушевський [2, 124-125].

У сучасному літературознавстві такі твори потрактовуються як предтеча панегіричного жанру. Його елементи, як зазначається у “Літературознавчому словнику-довіднику”, виявились у похвалах на честь князів і містяться у найвизначніших пам’ятках XI – XII століть: “Повісті минулих літ”, “Київському літописі”, “Слові про закон і благодать” митрополита Іларіона. В красному письменстві пізнішого часу (XIII – XV) панегіричні елементи наявні в “Слові надгробному ... Кипріяну” Григорія Цамблака, Західно-руському (похвала Вітовту), Галицько-Волинському (похвала Данилові Галицькому та Володимирі Васильковичу) та в Короткому київському (похвала Костянтину Острозькому) літописах [8, 531].

На думку В.Шевчука, “це була піднесена поезія, яка поширювалася в усній традиції і тільки випадково в уривках чи повністю була записана книжниками давніх часів” [19, 135]. Її творцями були люди, наближені до героя, певні індивідууми. З часом “цей епос переходив, так би мовити, на консервацію у народну пам’ять і та тримала його доти, доки він був їй цікавий” [20, 82-83].

Належність цих творів до найдавнішої поезії засвідчують сучасні збірники й антології. Так, у 1-й книзі антології “Марсове поле. Героїчна поезія на Україні X – першої половини XVII століть”, що вийшла в Києві в 1988 році, Вал. Шевчук подав переклади анонімних епічних уривків з “Повісті врем’яних літ” за розбивкою на поетичні рядки І.Франка “Слово о полку Ігоревім”, у перекладі Б.Яценка, збережені поетичні уривки “Слова о Романі Великім” з “Галицько-Волинського літопису” та “Похвалу князю Вітовту” із “Західно-руського літопису” [9, 17-73].

У 1990 р. В.Яременко у виданні “Повісті врем’яних літ” зробив спробу вирізнити з літопису всі поетичні структури [11]. Декілька найдавніших

поетичних текстів уміщено в 1-му томі “Антології української поезії” (К., 1984) [1, 10-44].

Героїчні піснеспіви князям дійшли до нас головним чином у складі літописів епохи Київської Русі, які М.Грушевський у своїй “Історії української літератури” назвав своєрідним літературним архівом, де “полишивсь не раз одинокий слід всього того письменства, яке вони витиснули з уживання, прийнявши в свій склад його фрагменти” [2, 101]. Як слушно зауважує О.Сліпушко, “літописи стали зводами тогочасної літератури, включивши до свого складу і синтезувавши у собі багато творів доби”, вони “увібрали у себе все розмаїття літератури давніх часів” [13, 174]. Дослідник А.Робінсон вказує на таку властивість літописів, як здатність інтегрувати у річні записи матеріал літературного, художнього характеру, що робить їх не тільки історичними, але й літературними пам’ятками [12, 88]. Таким чином, у літописі гармонійно поєдналися історична фактографічність і художня інтерпретація, яка знайшла свій вияв у дружинних (героїчних) повістях, героїчних піснеспівах, легендах, переказах тощо.

Героїчні піснеспіви, як правило, входять до складу дружинних повістей, розповідь у яких “розгортається навколо постаті героя, будується на основі прагнення донести до нащадків його образ” [13, 177]. Виходячи зі своїх політичних уявлень, “літописець оцінює князів, своїх сучасників, то хвалячи їх і приписуючи їм ті якості, які вони повинні б були мати, то заперечуючи у них все позитивне, як у ворогів свого табору... Не характер князя відображений у його характеристиці, а його діяльність, його поведінка, його політичне обличчя” [7, 41]. “Князь – це герой, рицар, репрезентант певного політичного ідеалу, який доповнюється суто особистісними характеристиками, як сміливість, мудрість, відданість державі” [13, 182].

“Популяризуючи певну ідеологію, конкретну систему суспільно-політичних переконань та ідей, автор твору у центр оповіді ставить особистість, бо саме вона є їхнім носієм і репрезентантом, саме через дії та вчинки конкретної людини митець доводить їхню правильність чи неправильність.

Середньовічний письменник, творець дружинних повістей звеличував героя, “співаючи йому славу”, котру середньовічний рицар здобув у військових походах, битвах і внаслідок своєї мудрої політики” [13, 191].

Одним із найкращих зразків героїчної дружинної поезії в давній українській літературі, без сумніву, є уривок “Слова о Романі Великім”, вміщений у “Галицько-Волинському літописі” під 1201 роком. На думку М.Грушевського, первісний початок Галицької повісті розповідав про події після смерті Романа. Тільки пізніше до вступних слів була додана похвала – “дуже цінний з історико-літературного погляду панегірик кн. Романові” [3, 134], котрий загинув у битві з польським військом:

*По смерті ж великого князя Романа,
вікопомного самодержця всеї Русі,
який одолів усі поганські народи,
мудрістю ума додержуючи заповідей божих.
Він бо кинувся був на поганих,
як той лев,
сердитий же був,
як та рись,
і губив /іх/
як той крокодил,
і переходив землю їх,
як той орел,
і хоробрий був,
як той тур,
бо він ревно наслідував предка свого Мономаха,
що погубив поганих ізмаїльтян,
тобто половців...*

(Переклад Леоніда Махновця,
розбивка на поетичні рядки за М.Грушевським) [5, 566].

Розбивку цього епізоду на поетичні рядки вперше здійснив І.Франко в праці “Слово о Лазаревѣ воскресеніи” [16, 69]. Вчений зауважує: “Хоча “Слово о Романі” передане літописцем недокладно, а реституція його віршової і строфічної будови показує декуди прогалини в тексті, а із пісні про Данила і Василька літописець не заховав нам ані слова, то все-таки в тих уступах літописі ми маємо несумнівні докази на те, що дружинна поезія в XIII в. жила і плодила твори високої поетичної стійності” [16, 69].

М.Грушевський розглядав похвалу Роману “як уривок або парафразу “слави”, такої, яку на кінці свого літопису згадує сей же літописець: “пѣ снѣ славну пояху има (Данилови і Василькови), наследивши путь отца своего великого князя Романа, иже бѣ изострился на поганяя яко левѣ, имже Половцы дѣ ти свои страшаху” [3, 135].

У наведеному вище уривку Роман поетично подається справжнім воїном, багатирем, страшним для невірних іноплемянників, подібно до Мономаха. Великий князь порівнюється з володарями зооморфного світу (левом, риссю, крокодилом, орлом, туром), що надає його літературному образу ще більшої величі і могутності.

Цей поетичний уривок цілковито підтверджує думку Б.Стебельського про те, що “князь символізує державу”. “Літописи, – пише дослідник, – найбільше залишили нам характеристик князів саме тому, що вони собою відображають теж образ держави, часу їхнього володіння... Від характеру князя, його прикмети, рішалася доля держави, її розвиток, або упадок, її слава воєнна, або слава добробуту і спокою, або хмари турбот упадку і кара Божа за гріхи князя, дружини і народу” [14, 87].

Похвала князю Роману – хоч і найкращий, але далеко не єдиний зразок героїчних піснеспівів князям. Ще І.Франко, працюючи над “Повістю врем’яних літ”, писав: “Проходячи епізод за епізодом нашого найстаршого літопису, я переконався, що вони майже всі... зложені віршами, не силабічними, а

тонічними, з невірним числом складів, але з досить рівномірним числом наголосів, так званим музичним “розміром” [15, 10]. У “Повісті врем’яних літ” насамперед вирізняється поетична характеристика князя Святослава, що є найранішим відомим зразком, написаним у формі похвали (протопанегірика).

Святослав у творі Нестора-літописця – це яскрава героїчна особистість: князь могутньої держави, мандрівний воїн, непереможний у відкритому поєдинку, який трагічно загинув внаслідок підступності ворогів.

Літописець так описує свого героя:

*... Коли князь Святослав
виріс і змужнів,
І почав воїв збирати багато й хоробрих,
І сам-бо був хоробрий і легкий, ходячи як барс,
І воєн багато провів.
І возів за собою не возив, ні казанів, ні м’яса не варив,
А тоненько нарізав конини, чи звірини, чи яловичини
І, на жару запікаючи, їв.
І шатра не мав, а пітник стелив,
А сідло в головах.
І всі вої його такими були.
І посилав у інші землі, кажучи: “Хочу на ви іти”.*

(Переклад В.Яременка) [4, 528].

Як бачимо, автор акцентує увагу на тому, що князь був близький до своєї дружини, він був одним із них. Це була обов’язкова вимога тогочасної лицарської моралі. Саме цей момент є визначальним в образі Святослава.

Похвала Святославу, за визначенням О.Сліпушко, – це поетичний твір, “слово”, власне, дружинний епос [13, 179]. Він засвідчує поетику монументального стилю епохи Середньовіччя: прагнення “втілити героїзм особистості, поняття честі, слави, могутності князя... Сміливість, мужність, феодалська вірність, щедрість, оскільки всі вони виражалися у вчинках і промовах, були “доступні для споглядання” читачеві, не ховалися у глибині

особистості, були подані явно – словом, ділом, жестами, положеннями, могли бути передані літописцем без особливого проникнення у тонкощі психології” [7, 16]. Образ героя “відповідає певним політичним ідеалам, зокрема тим, речником і носієм яких виступає літописець” [13, 182].

У “Повісті врем’яних літ” містяться й інші твори, які можна кваліфікувати як героїчні піснеспіви. У вступному слові до “Студій над найдавнішим київським літописом”, а також в “Історії української літератури” І.Франко стверджує, що багато оповідей літопису, аж до згадки про смерть Святослава, були не стільки історією, як поемами князівсько-дружинного епосу та сагами скандинавського походження [15, 177]. Ряд таких епічних уривків, що є зразками героїчної поезії подає Вал. Шевчук у збірку “Марсове поле” (Кн. 1. – К., 1988) [9, 17-49].

Подальший розвиток жанру героїчного піснеспіву князям спостерігаємо в Київському літописі, що є “головною українською книгою” XII ст. [19, 138]. Як переконує М.Грушевський, “ні одна інша пам’ятка не впроваджує нас так широко в дійсні інтереси, в реальні настрої, в побут вищих верств старої, київської України, як сей літопис... Зміст її в величезній більшості дуже реальний, актуальний, оповідання йде по гарячих слідах події і перейняте здебільшого безпосередніми настроями. Ми чуємо на собі подих того часу, бачимо перед собою живих людей... Як документ життя літопис сей не багато має собі рівних взагалі в середньовічній літературі” [3, 34-35]. Учений звертає увагу на різномірний склад літопису та високу літературність деяких його частин [3, 35].

У складі Київського літопису вчені виокремлюють ряд рицарських повістей, найвиразнішими і найдовершенішими серед яких є повість про Ізяслава та про похід Ігоря [13, 185]. Справжньою перлиною серед дружинних повістей у Київському літописі є повість про Ізяслава Мстиславича, головну концепцію якої становить звеличення видатної особистості князя [13, 186]. Автор “намагається представити на тлі епохи, у контексті складного і багатогранного часу видатну особистість – героя, вершителя історії та показати

його роль і значення для Руської землі” [13, 186]. Повість про князя Ізяслава “сповнена пафосу для звеличення князя Ізяслава, а також культу рицарської честі та героїчної моралі” [13, 188]. Це передано у промовах, вчинках героїв, описах битв тощо.

Виявом літературності літопису, наявності в ньому залишків дружинної поезії є епізоди, що мають похвальний характер. Сюди належать, перш за все, посмертні характеристики князів, написані “в стилі княжих некрологів” [3, 28], що об’єднують прикмети героїчної і молитовної поезії. Такою є, зокрема, посмертна похвала Володимиру Мономаху (пом. 1126 р.) – “коротка і гарна в своїй ядерності характеристика” (М.Грушевський) в Іпатіївському списку і більш повна, розлога – в Лаврентіївському. Обидва уривки подає М.Грушевський у 3-му томі “Історії української літератури”, перший – мовою оригіналу, другий – у перекладі: *“Преставися благовѣ рный князь – христолюбивый и великий Володимеръ Мономахъ, иже просвѣ ти Рускую землю акы солнце лучи пуцаа. Егоже слухъ произиде по всѣ мъ странамъ, наипаче же бѣ страшенъ поганымъ, братолюбець и нищелюбець и добрый страдалецъ за Рускую землю...”* (Іпат. літ.) [3, 22]. (Див. також: Золоте слово. – Кн. 2. – С. 193).

“В літо 6633, індикта третього літа, преставився благовірний і великий князь руський Володимир, син благовірного батька Всеволода, украшений добрими звичаями, прославлений побідами. Його імені трепетали всі краї і по всіх землях пройшов слух про нього. Бо він усею душею любив Бога... Сей же чудесний князь Володимир старався сповняти заповіді, і страх божий завсіді мав в серці і пам’ятав слово Господнє... І Бог всіх, хто зло мислив на нього, дав йому в руки; тому що він не заносився, не величався, а все на Бога покладав, і Бог покоряв під ноги його всіх ворогів; він же, сповняючи заповідь божу, добро творив і відправляв з дарунками. Милостив він був на всяку міру... Тому не жалувал майна свого, роздавав тим, хто потребує; церкви будував і

прикрашав; дуже сильно шанував чернечий чин і попівський, подавав їм усе потрібне, приймаючи [за те] їх молитву. Велику віру мав для Бога, і для своїх родичів – святих мучеників Бориса і Гліба” [3, 22-23].

У деяких посмертних характеристиках князів, уміщених у Київському літописі, як зауважує М.Грушевський, “виступає сильніше нота дружинна, ніж церковна” [3, 23]. Риси дружинного стилю XII ст. помітні в посмертній характеристиці Ростислава під 1169 роком, якою відкривається серія характеристик князів цієї родини – Ростиславових синів Святослава, Романа, Мстислава, Давида та інших.

Яскравою фігурою в Київському літописі виступає Мстислав Ростиславич, внук великого князя Мстислава. На думку М.Грушевського, він – “найкращий представник українського лицарства і найбільш популярний між дружиною і Чорними Клобуками князь, проповідник неустанної боротьби зі степовим поганством – сеї провідної ідеї українського лицарства” [3, 61]. Київський літопис подає таку характеристику – похвалу князю: *“Сей же благовірний князь Мстислав син Ростиславів зростом був середній, лицем гарний, всіма добрими прикметами прикрашений і благонравний. Мав любов до всіх, а особливо до милостині був пильний. Монастирі наділяв, ченців потішав і всіх ігуменів потішав теж, з любов’ю приймав і брав у них благословення. І мирські церкви наділяв, попів і весь святиТЕЛЬський чин честю достойною шанував.*

Був кріпкий на війну, все поривавсь умерти за Руську землю і за християн. Коли бачив, як християн полонять погані, так говорив дружині своїй: “Браття, не майте нічого в умі своїм [не вагайтеся]: коли тепер умрем за християн, то очистимося з гріхів своїх, і Бог нашу кров оцінить як мучеників. Коли Бог дасть милость свою – слава Богу! Бо хоч нині умremo – однаково умremo [колись]”. І так кажучи, піддавав відвагу воякам своїм, і так від усього серця бився за вітчизну свою. А був любий до дружини: майна не жалувал, не збирав золота ні срібла, але давав дружині своїй або призначав за душу свою...

Не було в Русі такої землі, котра б його не хотіла, не любила, бо він завсіді поривався на великі діла, але преставивсь молодим. І, почувши про

преставлення його, браття дуже сумували, і плакалася по нім уся земля Руська, не можучи забути “доблесті” його...” [3, 60-61].

“Звертає на себе увагу, – пише М.Грушевський, – гаряче висловлена тут ідея посвячення вітчизні, страждання для неї, смерті за неї як найвищої цілі життя, і запалу до “великих діл” лицарських, воєнних, якнайкращого змісту, який може людина вложити в своє життя. Як ідеологія українського лицарства, незвичайно яскраво і сильно відбитого в тих небагатьох словах, ця коротка повість не має нічого собі рівного в нашій старій письменстві і з цього погляду варта особливої уваги” [3, 61].

Прикмети дружинного і церковного стилю об’єднує характеристика Ростиславового сина Святослава під 1172 роком: *“Сей благовірний князь Ростиславич Святослав прикрашен був всяким добродійством. Був хоробрий на війну і любов мав до всіх. Особливо пильний був на милостиню. Монастирі наділяв і ченців потішав. І мирські церкви наділяв і попів. І весь святигельський чин гідно і часто шанував. Мав в честі дружину, і майна не жалував, не збирав золота й срібла, але давав дружині, а інше – на користь душі своєї” [3, 23].*

У тому ж стилі написано посмертну похвалу князю Давиду: підкреслюється його добродійство, воїнська звитяга, щедрість і справедливість: *“Сей благовірний князь Давид зростом був середній, образом гарний, всім добродійством прикрашений... Був кріпкий на війну, все поривавсь на великі діла. Золота і срібла не збирав, а давав дружині. Любив бо дружину, а злих карав, як належить царям...” [3, 23].*

У Київському літописі вирізняється також похвала Рюрику, сину Ростислава, що нагадує окремі епізоди “Пам’яті й похвали Володимирі Великому”: *“Сей же христоробець Рюрик, в літах многих будучи, прижив собі дітей по плоті... Такий бо був початок його мудролюбія – страх Господень. Здержливість покладав він як якусь основу, на ній Йосифову чистоту, Мойсееві*

добродійства, Давидову тихість, Константинову правовірність і всі інші добродійства прикладав. При тім мав ласку [до всіх] від великих і до малих, подавав потрібуючим без недостатку, охоту мав до монастирів і церков і любов ненаситну до будов” [3, 29].*

М. Грушевський помітив “певне внутрішнє споріднення” цієї похвали з панегіриком князю Володимирі в “Слові про закон і благодать” Іларіона, хоча “в порівнянні з сим “величним, монументальним твором”, на думку вченого, “в видубицькій похвалі відчувається певна несерйозність, безцеремонність” [3, 31].

У тій частині Київського літопису, де йдеться про галицькі події 1188 – 1190 років, привертає увагу оповідання про смерть галицького князя Ярослава Осмомисла, де вміщена і похвала цьому князеві: *“Він був князь мудрий, язиком мовний і богобойний, по чужих краях поважаний і славний полками [військом]: коли де-небудь була йому обіда, то сам зі своїми полками не ходив, а посилав з воєводами. Землю свою привів до ладу, велику милостиню роздавав, любив “странних” [прочан], бідних годував, любив чорноризький чин і честь йому віддавав по силі своїй. У всім ходив по закону божому, сам доглядав церковного порядку і в добрім ладі держав крилос” [3, 62-63].*

Як бачимо, Київський літопис містить численні запозичення з дружинної поезії, які об’єднуються в одну яскраву цілісність – похвали князям. Ця цілісність виявляється як у певних “загальних місцях”, так і в ідеї лицарської честі й моралі, до якої долучаються мотиви церковно-релігійні.

Декілька уривків героїчних піснеспівів зберегли давньоукраїнські літописи XIII – XIV ст., насамперед “Галицько-Волинський літопис”. Окрім згадуваного вище “Слова о Романі Великім”, “Літописець Данила Галицького” поетизує постать князя Данила, яка є ключовою, центральною в творі. Навколо неї будується сюжет і розгортається оповідь героїчної повісті. “Образ Данила

* Подібне в “Пам’яті й похвалі Володимиру Великому”: “Моисееву кротость, Давидово беззлобіє, Константина правовѣ ріє”.

Галицького є стрижнем і навіть причиною для творення дружинної повісті, в основі якої – героїчні подвиги і мудра політика князя-рицаря, князя-героя” [13, 199].

“Ця “моногероїчність” ставила перед літописцем певне завдання: донести до уяви читача постать свого головного героя, його думки, дії, переживання” [13, 199-200]. Зі сторінок твору перед читачем постає яскравий образ середньовічного рицаря. Особливо колоритно змальований Данило під час битви на Калці 1223 року, коли він був поранений у груди: *“Але через молодість і одвагу він не чув ран на тілі його, – був бо він віком вісімнадцяти літ, був бо він сильний, – і Данило кріпко боровся, побиваючи татар... Був бо він смілий і хоробрий, од голови й до ніг його не було на нім вади”* [5, 571].

Автор неодноразово порівнює Данила зі Святославом Хоробрим і Володимиром Святим. На думку Є.Черноіваненка, це поширений риторичний прийом, за яким стоїть риторичне мислення, риторична концепція людини [18, 45]. “Повторити чийсь шлях, – пише дослідник, – значить наповнити власну долю високим смислом – таким, яким вона була наповнена у твого “попередника по долі”, значить зробити свою долю з самого початку зрозумілою для себе й інших” [18, 45]. Отже, творення образу князя Данила через уподібнення його до попередників допомагає розкрити його суть, прославити його заслуги.

На смерть Данила у 1262 році автор повісті відгукується теж у формі поетичної похвали: *“Сей же король Данило /був/ князем добрим, хоробрим і мудрим, який спорудив городи многі, і церкви поставив, і оздобив їх різноманітними прикрасами, і братолюбством він світився був із братом своїм Васильком. Сей же Данило був другим по Соломоні”* [5, 586].

На думку О.Сліпушко, “автор повісті про Данила Галицького пише про свого героя емоційно, прагне проникнути у глибинну суть його політики та суспільної ідеології, пояснити сучасникам і нащадкам правоту й істинність тих ідей, за які боровся Данило, які він відстоював у своїй зовнішній і внутрішній політиці” [13, 209]. Не випадково М.Грушевський назвав повість про Данила

“одною з цінніших людських документів європейського середньовіччя взагалі...” [3, 165].

У Волинській частині літопису вирізняється повість про смерть Володимира Васильковича, що містить похвалу князеві в стилі княжих характеристик Київського літопису (наприклад, того ж Романа Ростиславича): *“Сей же благовірний князь Володимир зростом був високий, в плечах великий, лицем красний, волосся мав жовте кучеряве, бороду стриг, руки мав гарні й ноги. Мова ж у нього була груба, і спідні уста дебелі. Говорив від книг ясно, бо був філософ великий. І ловець хитрий, хоробрий. Кроткий, смиренний, незлобний, правдивий, не хапчивий [“не мздоимѣць”], не брехливий. Злодійство ненавидів. Пиття не пив, відколи виріс. Мав до всіх любов, особливо до братії своєї. В хреснім цілуванні стояв з усею правдою”* [3, 182]. Як бачимо, автор похвали не описує воєнних подвигів князя, зате з особливим замишуванням зупиняється на таких його добродійствах, як книголюбство, покора, милосердя до бідних. Цим самим “він нагадує ... дуже близько авторів київських некрологів, за котрими йде, – на думку М.Грушевського, – і в характеристиці свого героя, і в своїй літературній манері, позичаючи від них буквально цілі періоди і фрази” [3, 185]. Усе це дало змогу авторові “дуже живо і сильно змалювати постать свого героя” [3, 185]. Він зумів відчути і щиро та глибоко передати найбільш благородні, гуманні людські риси князя та виставити їх на передній план.

На думку В.Шевчука, в післякнязівський період традиція творення героїчних піснеспівів князям не була втрачена. Вона мала поширення і в пізніші часи, перейшовши у “похвали” Литовсько-Руської держави. Зразками останніх є “Похвала князю Вітовту” 1428 року та “Слово про битву під Оршею” 1515 року з “Літопису Великого князівства Литовського”.

У “Похвалі князю Вітовту”, зокрема, наголошується на заслугах великого князя, який “багато років

Тримав велике княження

*Литовське і Руське
та інші великі княження,
по-просту кажучи – всю Руську землю” [9, 71].*

Анонімний автор особливу увагу звертає на мудру дипломатичну політику литовського князя, що є запорукою його могутності. Похвала князю Вітовту, зрештою, переростає у похвалу держави, Литовської землі:

*Тим-то славний господар
великий князь Олександр, що Вітовтом зветься,
у великій честі і славі перебував скрізь,
також і вітчизна його
Литовська земля
у великій честі перебувала,
і всяким добром вона наповнялась,
так само й народу мала багато [9, 73].*

Незважаючи на те, що характеристики князя Вітовта у творі є досить скупими, традиційними (великий, гнівний), завдяки повторам, переліку підвладних князеві володарів і земель автору похвали вдалося показати могутність, велич, авторитет князя на всьому просторі слов'янського і неслов'янського світу.

В.Шевчук припускає, що традиція героїчного співу продовжилася на нашій землі і в пізніші часи, перейшовши в українські народні думи, і, консервуючись, утрималася аж до XIX ст. [19, 135].

Висновки

1. Отже, похвала князю Роману Мстиславичу з “Галицько-Волинського літопису” репрезентує певну традицію творення героїчних піснеспівів князям, що спочатку була витвором київської літературної школи, а потім підхоплена і продовжена в добі галицько-волинській і литовсько-руській.

2. В образах князів показано справжніх героїв, гідних наслідування. Перед читачем постає цілісний образ руського правителя, достойного представника своєї землі, а відтак – і образ самої держави, гідної похвали.

Провідними, центральними в цих творах є ідеї лицарської честі і моралі, до яких долучаються мотиви церковно-релігійні, мало пов'язані з ідеями княжої ідеології.

3. Образи князів, стандартно стилізовані в усіх наведених творах, до певної міри шаблонні, схематичні та офіційні, не повторюються в жодному описі. Всюди автор-літописець зумів в особі князя знайти такі йому притаманні риси, що, незважаючи на стандартні “загальні місця”, образ постає оригінальним і своєрідним. З іншого боку, ці твори підтверджують думку Д.Лихачова про брак психологічного, повновартісного образу людини в літературі Середньовіччя, адже “цей образ заслонювала маска ідеалу, того, чим князь мав бути, а не чим він дійсно був” [7].

4. Особливістю всіх проаналізованих текстів є оригінальна образна структура, стандартні епітети й порівняння, наявність сталих формул, риторична піднесеність, що наближає їх до величальної обрядової поезії народу, колядок і щедрівок, з якими ці зразки героїчно-дружинної, лицарської поезії пов'язані генетично.

Література

1. Антологія української поезії. У 6 т. – Т. 1. Українська доживтнева поезія. Твори поетів XI – XVIII ст. / Упоряд. В.Шевчук, приміт. В.Маслюка, В.Шевчука. – К.: Дніпро, 1984. – 454 с.
2. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. – Т. 2 / Упоряд. В.В.Яременко; Приміт. С.К.Росовецького. – К.: Либідь, 1993. – 264 с.
3. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. – Т. 3 / Упоряд. В.В.Яременко; Приміт. С.К.Росовецького. – К.: Либідь, 1993. – 285 с.
4. Золоте слово: Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX – XV століть: У 2-х кн. – Кн. 1 / Упоряд. В.Яременко, О.Сліпушко. – К.: Аконт, 2002. – 784 с.

5. Золоте слово: Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX – XV століть: У 2-х кн. – Кн. 2 / Упоряд. В.Яременко, О.Сліпушко. – К.: Аконіт, 2002. – 784 с.
6. Колосова В. Традиції літератури Київської Русі і українська поезія XVI – XVIII ст. // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI – XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 83-100.
7. Лихачев Д. Изображение людей в летописи XII – XIII ст. // Труды отдела древнерусской литературы. – Т. X. – М.-Л., 1954.
8. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
9. Марсове поле. – У 2-х кн. – Кн. 1: Героїчна поезія на Україні X – першої половини XVII ст. – К., 1988. – 242 с.
10. Перетц В. Историко-литературные исследования и материалы. – Т. 3: Из истории развития русской поэзии XVIII века. – Спб., 1902.
11. Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком) / Переклад, післяслово та коментарі В.Яременка. – К.: Рад. письм., 1990. – 558 с.
12. Робинсон А. Литература Древней Руси в литературном процессе Средневековья XI – XIII ст. – М., 1980.
13. Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя: доба Київської Русі (X – XIII ст.). – К.: Аконіт, 2002. – 400 с.
14. Стебельський Б. Зображення людини в українській літературі XI – XIII століть // Стебельський Б. Ідеї і творчість. Збірник статей та есеїв. – Торонто: Гомін України, 1991. – С. 76-93.
15. Франко І. Студії над найдавнішим Київським літописом // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Т. 6. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 7-187.
16. Франко І. Слово о Лазаревѣ́ воскресеніи // Франко І. Зібр. творів: У 50-ти т. – Т. 32. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 55-111.

17. Франко І. Історія української літератури. – Ч. 1: Від початків українського письменства до Івана Котляревського // Франко І. Збір. творів: У 50-ти т. – Т. 40. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 7-370.

18. Черноіваненко Є. Людина і світ в добу Середньовіччя: синкретична єдність // Медієвістика. Збірник наук. статей. – Вип. 2. – Одеса: Астро Принт, 2000. – С. 43-51.

19. Шевчук В. Муза роксоланська. Українська література XVI – XVIII ст. – Т. 1. – Ч. 1: Ренесанс та раннє бароко. – Р. 1.: Література попередніх епох // Вітчизна. – 1997. – № 3-4. – С. 122-147.

20. Шевчук В. Мисленне дерево: Роман-есе про давній Київ. – К.: Молодь, 1989. – 355 с.